

Leszek Pawlikowicz

Rola legalnych rezydentur Pierwszego Zarządu Głównego KGB w prowadzeniu działalności wywiadowczej na terytorium europejskich krajów neutralnych w latach 1954–1991. Casus Skandynawii

Po zakończeniu drugiej wojny światowej Europa została podzielona na dwie strefy wpływów, których ostateczny kształt terytorialny uformował się dopiero wraz z utworzeniem dwóch bloków wojskowych: NATO i Układu Warszawskiego. Poza wspomnianymi strukturami znalazły się niektóre państwa skandynawskie (Szwecja i Finlandia), środkowoeuropejskie (Szwajcaria i Austria), zachodnioeuropejskie (Irlandia i Hiszpania), jeden z krajów bałkańskich (Jugosławia) oraz jeden z rejonu Morza Śródziemnego (Cypr). Zarówno geneza, jak i status oraz zakres neutralności tych państw nie były tożsame, a ponadto zmieniały się w różnych okresach zimnej wojny (największa transformacja dotyczyła statusu Hiszpanii).

Choć neutralność Szwecji i Finlandii nie wynikała formalnie z żadnych traktatów prawno-międzynarodowych, tylko była oparta na jednostronnych deklaracjach politycznych obu państw, to tradycje ich polityki neutralności były odmienne. Szwecja nie uczestniczyła w żadnej z wojen prowadzonych w XX wieku na kontynencie europejskim, a neutralność Finlandii była wymuszona przegraną w wojnie z ZSRR i nieformalnym rozszerzeniem na jej terytorium radzieckiej strefy bezpieczeństwa¹. Wydaje się jednak, że głównym czynnikiem, który wpłynął na respektowanie przez ówczesne mocarstwa (zwłaszcza przez Związek Radziecki) szczególnego statusu wspomnianych państw, było ich specyficzne położenie geograficzne, z dala od bezpośredniego styku obu bloków wojskowych (w przeciwieństwie do nizinnych i gęsto zaludnionych terenów środkowej części kontynentu, na których miał się rozstrzygnąć przyszły konflikt zbrojny).

Zarówno szczególny status obu krajów, jak i różnice między nimi w bezpośredni sposób wpływały także na zasadnicze kierunki działań wywiadowczych prowadzonych na ich terenie za pośrednictwem legalnych rezydentur Pierwszego Zarządu Głównego (ds. wywiadu zagranicznego) KGB w latach 1954–1991.

1. Szwecja

Mimo tradycyjnie deklarowanej polityki neutralności, Królestwo Szwecji – niezmiennie największe, najludniejsze i najpotężniejsze gospodarczo oraz militarnie państwo spośród wszystkich krajów skandynawskich² – było postrzegane w Moskwie jako „niejawny członek NATO”. W rezultacie powodowało to, że przez cały okres zimnej wojny kraj ten był ważnym celem radzieckich operacji wywiadowczych³.

¹ J. Stefanowicz, *Bezpieczeństwo współczesnych państw*, Warszawa 1984, PAX, s. 82–86.

² Zob. szerzej: A. Maddison, *The World Economy: Historical Statistics*, Paris 2003, Development Centre of the Organization for Economic Cooperation and Development, s. 38–41, 50–53; roczniki *The Military Balance* za lata 1960–1991.

³ K. Jenkins, *Cold War Saga*, Ann Arbor 2010, Nimble Books, s. 169–170; M.K. Leighton, *Soviet Strategy toward Northern Europe and Japan*, w: *Soviet Foreign Policy in a Changing World*, R.F. Laird, E.P. Hoffmann (red.), New York 1986, Aldine Pub. Co., s. 301–302; tenże, *The Soviet Threat to NATO's Northern Flank*, New

Pierwszy Zarząd Główny KGB miał na szwedzkim terytorium legalną rezydenturę mieszczącą się w gmachu ambasady ZSRR w Sztokholmie, która była początkowo usytuowana przy ul. Villagatan 17, a od 1972 r. przy ul. Gjörwellsatan 31. Do działalności operacyjnej wykorzystywał ponadto biura tamtejszej misji handlowej, przedstawicielstwa „Aeroflotu” i „Intouristu” oraz pomieszczenia otwartego w 1970 r. konsulatu generalnego w Göteborgu, zlokalizowanego przy ul. Sigfridsatan 1⁴.

Według danych zachodnich służb specjalnych liczba oficerów KGB i GRU operujących na terenie Szwecji z pozycji legalnych placówek w pewnym momencie zaczęła wzrastać i od pierwszej połowy lat 60. XX w. wzrosła niemal trzykrotnie. Po dwóch dekadach wyniosła 60 osób (zob. tabela 1).

Tabela 1. Liczba oficerów Pierwszego Zarządu Głównego KGB operujących na terytorium Szwecji w latach 1963–1984 z legalnych rezydentur.

Stan na rok	Łączny stan liczebny radzieckiego korpusu dyplomatycznego, personelu konsularnego oraz misji handlowych (wraz z pracownikami pionów pomocniczych) akredytowanych w Szwecji, a także personelu przedstawicielstw prasowych, linii lotniczych i biur turystycznych (źródła)	Liczba pracowników korpusu dyplomatycznego (źródła)	W tym		
			łącznie liczba oficerów KGB i GRU (źródła)	liczba oficerów KGB – byłych funkcjonariuszy Pierwszego Zarządu Głównego (źródła)	liczba oficerów KGB według szacunków zachodnich służb specjalnych (źródła)
1961	98 ^{a)}	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.
1963	b. d.	b. d.	22 ^{b)}	b. d.	b. d.
1972	142 ^{c)}	b. d.	35 ^{d)}	b. d.	b. d.

York 1979, National Strategy Information Center, s. 30–31; W. Roszkowski, *Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 roku*, Warszawa 2005, PWN, s. 182, 325. Według opinii kremlowskich analityków jedynym hamulcem powstrzymującym Szwecję od wstąpienia do Paktu Północnoatlantyckiego była obawa przed nader prawdopodobnym wówczas pogwałceniem przez Związek Radziecki względnej neutralności Finlandii. Zob. S. Hentilä, *Soviet Union, Finland and the 'Northern Balance' 1957–1963*, w: *Europe, Cold War and Coexistence 1953–1965*, W. Loth (red.), London–Portland 2004, Frank Cass Publ., s. 251.

⁴ *История внешней политики СССР*, t. 2, А. Громько, Б. Пономарёв (red.), Москва 1981, «Наука», s. 716; „USSR Facts & Figures Annual” 1978, t. 2, J.L. Scherer (red.), Gulf Breeze 1978, Academic International Press, s. 89; *Europa Year Book 1963*, t. 1, London 1963, Europa Publ., s. 876; „USSR Facts & Figures Annual” 1979, t. 3, J.L. Scherer (red.), Gulf Breeze 1979, Academic International Press, s. 18; R.M. Slusser, J.F. Triska, *A Calendar of Soviet Treaties 1917–1957*, Stanford 1959, Stanford University Press, s. 63, 225; G. Ginsburgs, R. M. Slusser, *A Calendar of Soviet Treaties 1958–1973*, Alphen aan den Rijn-Rockville 1981, Sijthoff & Noordhoff, s. 552; *Expulsions of Soviet Officials 1986*, w: *Congressional Record*, House of Representatives, One Hundredth Congress, First Session, Part 12, June 18, 1987, Washington 1987, U.S. Government Printing Office, s. 16704, 16708; *KGB i Sverige*, „Contra” 1976, nr 2, s. 2.

1973	147 ^{e)}	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.
1975	b. d.	35 ^{f)}	43–44 ^{g)}	b. d., z czego 7 w ramach linii „X” ^{h)}	b. d.
1984	b. d.	b. d.	60 ⁱ⁾	b. d.	33 ^{j)}

Źródła:

^{a)} *The Peacetime Strategy of the Soviet Union. Report of a Study Group of the Institute for the Study of Conflict*, B. Crozier (red.), September 1972–January 1973, London 1973, Institute for the Study of Conflict, s. 44.

^{b)} P. Villemarest, *GRU – sowiecki super wywiad*, Warszawa 1992, Editions-Spotkania, s. 102.

^{c)} *The Peacetime Strategy of the Soviet Union...*, s. 44.

^{d)} *The KGB offensive in western Europe*, „Foreign Report” z 4.02.1976 r., nr 1426, s. 2.

^{e)} P. Villemarest, *GRU...*, s. 102; *The Peacetime Strategy of the Soviet Union...*, s. 43.

^{f)} *KGB i Sverige*, „Contra” 1976, nr 2, s. 2.

^{g)} Tamże; *The KGB offensive...*, „Foreign Report” z 4.02.1976 r., nr 1426, s. 2.

^{h)} C. Andrew, V. Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive. The KGB in Europe and the West*, London 2000, Penguin Press, s. 884.

ⁱ⁾ „USSR Facts & Figures Annual” 1985, t. 9, J.L. Scherer (red.), Gulf Breeze 1985, Academic International Press, s. 387.

^{j)} Tamże.

Relatywnie niska w stosunku do poziomu liczebności rezydentur obu formacji radzieckiego wywiadu była natomiast liczba oficerów wydalonych w latach 1954–1991. Ogółem na 24 wydalonych aż 19 (tj. około 79 proc.) pełniło służbę w wywiadzie KGB (zob. tabela 2), przy czym od połowy lat 80. XX w. szwedzkie władze odeszły od uprzednio stosowanej praktyki upubliczniania nazwisk wydalanych funkcjonariuszy⁵.

Tabela 2. Oficerowie radzieckiego wywiadu wydaleny z terytorium Szwecji w ramach wydaleń indywidualnych i ograniczonych zbiorowych w latach 1954–1989.

Rok wydale- nia	Liczba i tożsamość wydalonych oficerów KGB (data wydalenia)	Liczba i tożsamość wydalonych oficerów GRU	Liczba wydalonych oficerów KGB i GRU łącznie
1956	1 Piotr Siergiejewicz MIROSZNIKOW (1956)	0	1
1957	2 Nikołaj BIEŁOCHWOSTIKOW (1957) Wiktor Wasiljewicz BIEŁOUSOW (1957)	0	2

⁵ *Expulsions of Soviet Officials 1986*, w: *Congressional Record...*, s. 16 704, 16 708.

1963	0	2 Georgij Pawłowicz BARANOWSKI (22.07.1963) Witalij Aleksandrowicz NIKOLSKI (22.07.1963)	2
1982	2 Albiert Andriejewicz LIEPA (04.1982) Anatolij K. KOCZEW (12.1982)	3 Jurij Dmitrijewicz AWIERIN (23.12.1982) Anatolij KOTIEW (23.12.1982) Piotr I. SKIROKI (23.12.1982)	5
1983	3 Jurij JASTRIEBOW (20.12.1983) Grigorij Aleksiejewicz RAPOTA (20.12.1983) Wiaczesław TIMOFAJEW (20.12.1983)	0	3
1985	5 5 niezidentyfikowanych oficerów (10.1985)	0	5
1986	1 1 niezidentyfikowany oficer (30.06.1986)	0	1
1989	1 1 niezidentyfikowany oficer (b. d.)	0	1
1991	4 Igor Leonidowicz NIKIFOROW (09.1991) + 3 niezidentyfikowanych oficerów (2.01.1991)	0	4
Ogółem	19	5	24

Źródła:

Soviet Citizens Engaged in Clandestine Operations Abroad, w: J. Barron, *KGB. The Secret Work of Soviet Secrets Agents*, New York 1974, Bantam Books, s. 513, 536, 538.

Soviet Officials Expelled or Withdrawn Because of Involvement in Espionage or Subversive Activities 1974 to 1983, w: J. Barron, *KGB Today: The Hidden Hand*, New York 1983, Reader's Digest Press, s. 438–439, 441.

„USSR Facts & Figures Annual” 1984, t. 8, J.L. Scherer (red.), Gulf Breeze 1984, Academic International Press, s. 277.

Expulsions of Soviet Officials 1986, w: *Congressional Record*, House of Representatives, One Hundredth Congress, First Session, Part 12, June 18, 1987, U. S. Government Printing Office, Washington 1987, s. 16 704, 16 708, 16 710–16 713.

B. Sen, *A Diplomat's Handbook of International Law and Practice*, Dordrecht 1988, Martinus Nijhoff Publ., s. 226.

V. Tolz, *The USSR in 1989: A Record of Events*, Boulder 1990, Westview Press, s. 434.

Tenże, *The USSR in 1991: A Record of Events*, Boulder 1993, Westview Press, s. 5.

D. Jovius, *Sovjetspionage I Sverige. Dess Taktik och verksamhet*, Spånga 1978, Georgs Förlag, s. 49–51.

Bezsprzecznie najcenniejszym agentem doby zimnej wojny zwerbowanym przez KGB w Szwecji był – łącznikowany w latach 1970–71 przez oficerów linii „KR” (ds. kontrwywiadu), choć docelowo przekazany na łączność GRU⁶ – funkcjonariusz kontrwywiadu cywilnego SÄPO (Säkerhetspolisen – Policji Bezpieczeństwa), a następnie kontrwywiadu wojskowego MUST (Militär Underrättelse och Säkerhetstjänst – Wywiadu Wojskowego i Służby Bezpieczeństwa) Stig Bergling⁷. Po jego aresztowaniu przez Shin Beth w marcu 1979 r. w Tel Awiwie (na podstawie dowodów otrzymanych od brytyjskiej SIS) wykryto podczas kilkumiesięcznego śledztwa tak liczne zaniedbania w systemie funkcjonowania szwedzkich służb bezpieczeństwa, że na początku lat 80. XX w. zdecydowano się na gruntowną modyfikację struktur i metod działania liczącej w tamtym czasie około 950 oficerów SÄPO, a nawet wymieniono znaczną część kadr tej formacji. W rezultacie od około 1982 r. wspomniana służba znacznie staranniej przeprowadzała weryfikację charakteru różnego rodzaju kontaktów nawiązywanych przez oficerów KGB i GRU na terytorium Szwecji (m.in. oszacowano wówczas, że począwszy

⁶ Radziecki wywiad wojskowy łącznikował ponadto w latach 1948–1963 r. najsztywniejszego szwedzkiego agenta pracującego na rzecz ZSRR płk. Stiga Wennerströma (1906–2006), który pełnił m.in. funkcję szefa Sekcji Sił Powietrznych w Wydziale Attachatów Wojskowych Sztabu Dowodzenia przy Ministerstwie Obrony. Zob. В. Лурье, В. Кочик, *ГРУ. Дела и люди*, Санкт-Петербург– Москва 2002, Нева-Олма-Пресс, s. 501–502; J.T. Richelson, *Sword and Shield: The Soviet Intelligence and Security Apparatus*, Cambridge 1986, Ballinger, s. 84; N. West, *A Matter of Trust: MI5 1945–72*, London 1982, Weidenfeld & Nicolson, s. 66.

⁷ Stig Bergling (ur. 1 III 1937 r.), szwedzki funkcjonariusz policji i służb specjalnych. W latach 1963–1968 służył w Rikspolisstyrelsen (Urzędzie Policji Państwowej), w okresie od 1968 do 1971 r. oraz od 1975 do 1979 r. w SÄPO, a pomiędzy 1971 i 1975 r. oraz ponownie (na krótko) w 1979 r. w MUST. Ogółem w latach 1970–1979 przekazał KGB i (w szczególności) GRU około 14 700 stron kopii tajnych dokumentów SÄPO i MUST, w tym okresowych raportów kontrwywiadu (zwłaszcza dotyczących aktywności KGB i GRU) oraz specjalnych opracowań analitycznych, jak również planów obronnych i dokładnych lokalizacji tajnych instalacji wojskowych (sztabów oraz składów amunicji) wykutych w skałach. Dnia 7 XIII 1979 r. skazany na dożywocie. W październiku 1987 r., podczas przerwy w odbywaniu kary, został eksfiltrowany przez GRU do Związku Radzieckiego, dwa lata później zdecydował się jednak wyjechać na Węgry, a następnie do Libanu, gdzie przebywał do lipca 1994 r. W dniu 2 VIII 1994 r. powrócił do Szwecji w celu odbycia reszty kary obniżonej do 23 lat więzienia, a 17 VII 1997 r. został przedterminowo zwolniony ze względu na stan zdrowia. Zob.: *Энциклопедия военной разведки России*, А. Колпакиди (орг.), Москва 2004, Астрель, s. 504–507; В. Лурье, М. Кочик, *ГРУ: Дела и люди...*, s. 498–499; А. Колпакиди, Д. Прохоров, *Империя ГРУ. Очерки истории российской военной разведки, Книга 2*, Москва 2000, Олма-Пресс, s. 68–70; P. Villemarest, *GRU – sowiecki super wywiad*, Warszawa 1992, Editions-Spotkania, s. 111–113; Д. Прохоров, О. Лемехов, *Перебежчики. Заочно расстреляны*, Москва 2001, Вече-Ариа-АиФ, s. 280–282, 292; O. Gordijewski, *Ostatni przystanek – egzekucja*, Warszawa 2001, Bellona, s. 159; N. West [R. Allason], *At Her Majesty's Secret Service: The Chiefs of Britain's Intelligence Agency MI6*, London–Annapolis 2006, Greenhill Book-Naval Institute Press, s. 206; tenże, *Games of Intelligence: The Classified Conflict of International Espionage*, New York 1989, Crown Publ., s. 126, 137; V. Suvorov [W. Riezun], *Soviet military Intelligence*, London 1984, Hamish Hamilton, s. 187.

od 1956 r. około 145 szwedzkich obywateli było wykorzystywanych przez radzieckie służby w charakterze informatorów⁸, z czego 25 nadal aktywnie z nimi współpracowało, co wpłynęło na zdecydowane zwiększenie liczby wydaleń funkcjonariuszy obu radzieckich formacji⁹.

Z informacji opublikowanych w 2009 r. w szwedzkiej prasie na podstawie dokumentów SÄPO wynika, że świadomym agentem wpływu dla radzieckich oficerów linii „PR” (ds. wywiadu politycznego) był również dziennikarz Jan Guillou¹⁰, który przyznał, że w latach 1967–1973 otrzymywał pieniądze m.in. od ówczesnego rezydenta KGB Jewgienija Giergiela¹¹. Brakuje natomiast bardziej szczegółowych danych na temat istoty powiązań pomiędzy funkcjonariuszami Komitetu a strukturami Komunistycznej Partii Szwecji (szacowanej w 1965 r. na około 20 000 członków, a w 1977 r. na około 17 000 członków)¹², choć wiadomo, że niektórzy jej przedstawiciele niemal regularnie odwiedzali budynek radzieckiej ambasady¹³.

Także pion wywiadu naukowo-technicznego KGB nie odniósł w tym kraju (co najmniej do połowy lat 70. XX w.) większych sukcesów (wiadomo, że w 1975 r. na rzecz sztokholmskiej linii „X” pracował zaledwie jeden agent)¹⁴.

Spośród dziesięciu rezydentów KGB zidentyfikowanych w Sztokholmie jeden pełnił tę funkcję dwukrotnie (był to Nikołaj Stackiewicz). Poza Stackiewiczem (stojącym

⁸ „Informatorzy” to umowna nazwa osób będących źródłami informacji wywiadowczych (tzw. osobowych źródeł informacji). Według terminologii stosowanej w Pierwszym Zarządzie Głównym KGB istniały trzy ogólne kategorie informatorów: agenci, zaufane kontakty i zaufane osoby. „Agentami” (*агенты*) mogli być obywatele radzieccy i obywatele innych państw, jeśli wyrazili formalną zgodę na tajną współpracę z oficjalnym przedstawicielem wywiadu i świadomie, systematycznie oraz w tajemnicy realizowali zlecone zadania wywiadowcze, najczęściej za wynagrodzeniem. Z kolei „zaufanymi kontaktami” (*доверительные связи*) mogli być jedynie obcokrajowcy, którzy przekazywali oficerom wywiadu informacje, zwykle o charakterze wywiadowczym, ale czynili to dobrowolnie, bez złożenia formalnego zobowiązania do wykonywania analogicznych zadań w przyszłości. W przeciwieństwie do nich „zaufanymi osobami” (*доверительные лица*) byli wyłącznie obywatele radzieccy, którzy okazjonalnie dostarczali podobnych informacji, kierując się pobudkami patriotycznymi. W ramach wspomnianych kategorii informatorów istniały dodatkowe podkategorie osobowych źródeł informacji. Zob.: J. Larecki, *Wielki leksykon służb specjalnych świata. Organizacje wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznych świata, terminologia profesjonalna i żargon operacyjny*, Warszawa 2007, Książka i Wiedza, s. 24–26, 263, 477–478; *KGB Lexicon. The Soviet Intelligence Officer's Handbook*, V. Mitrokhin (opr.), London–Portland 2002, Frank Cass, s. 3, 33, 34; AIPN, sygn. IPN 01538/9, *Raport CIA „Wywiad Radziecki – KGB i GRU”*, październik 1984, k. 162–163, 167–168.

⁹ S. Lohr, *Spy's Escape Stirs Furor in Sweden*, „New York Times” z 14 X 1987 r., s. D10; P. Klerks, *Security services in the EC and EFTA countries*, w: *Statewatching the new Europe: A Handbook on the European State*, Nottingham 1993, Russell Press, s. 83; „USSR Facts & Figures Annual” 1985, t. 9, J. Scherer (opr.), Gulf Breeze 1985, Academic International Press, s. 387; J. Larecki, *Wielki leksykon służb specjalnych...*, s. 359–360, 553.

¹⁰ Jan Guillou (ur. 17 I 1944 r.), szwedzki dziennikarz, pisarz i scenarzysta. Od 1966 r. publikował głównie na łamach pism „Folket i Bild aktuellt” oraz „Folket i Bild/Kulturfront”, a począwszy od 1981 r. prowadził kilka cykli programów w szwedzkiej telewizji publicznej. Autor 25 książek beletrystycznych i jednej dokumentalnej wydanej w 1973 r. (o działalności partyjnej służby wewnętrznej IB – Information Byrån – Biura Bezpieczeństwa). Zob. M. Tapper, *Snuten i skymningslandet. Svenska polisberättelser I roman och film 1965–2010*, Lund 2011, Nordic Academic Press, s. 347; D. Jovius, *Sovjetspionage I Sverige. Dess Taktik och verksamhet*, Spånga 1978, Georgs Förlag, s. 148–152.

¹¹ M. Olander, *KGB-chefen om fallet Jan Guillou*, „Expressen” z 26 X 2009 r. [online], <http://www.expressen.se/nyheter/expressen-avslojar/kgb-chefen-om-fallet-jan-guillo> [dostęp: 14 VIII 2013].

¹² *World Strength of the Communist Party Organizations. 17th Annual Report*, January 1965, Department of State, Bureau of Intelligence and Research, s. 13; „USSR Facts & Figures Annual” 1978, t. 2..., s. 110.

¹³ *Rikets säkerhet och den personliga integriteten. De svenska säkerhetstjänsternas författningsskyddade verksamhet sedan år 1945*, Stockholm 2002, Justitiedepartementet Betänkande av Säkerhetstjänstkommissionen, s. 182.

¹⁴ C. Andrew, V. Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive...*, s. 884.

na czele rezydentury ogółem około siedmiu lat) najdłużej miejscową placówką Komitetu kierowali Nikołaj Sieliwierstow i Kapiton Parfionow (po około pięć lat), a najkrócej Jewgienij Giergiel oraz Dmitrij Swietanko (zob. tabela 3). Ze wspomnianej grupy najwyżej awansował Lew Szapkin, który został później długoletnim zastępcą naczelnika Pierwszego Zarządu Głównego (zob. tabela 3).

Tabela 3. Wykaz rezydentów KGB w Sztokholmie w latach 1954–1991.

Imiona i nazwisko (źródła)/ data urodzenia (miejscowość) i śmierci [narodowość]/ stopnie wojskowe w okresie sprawowania funkcji [najwyższy osiągnięty stopień wojskowy]	Okres pełnienia funkcji	Inne funkcje pełnione podczas służby w organach bezpieczeństwa po 1945 r.
Iwan Dmitrijewicz BORISOW ^{a)} / ur. b. d. (b. d.), zm. b. d. [b. d.]/ b. d. [b. d.]	1957–1960	uprzednio m.in.: oficer rezydentury KI w Nowym Jorku od 1949 do 1951 r.
Nikołaj Wiktorowicz STACKIEWICZ ^{b)} / ur. b. d. (b. d.), zm. b. d. [b. d.]/ b. d. [b. d.]	02.1961–1964	uprzednio m.in.: oficer rezydentury KI w Waszyngtonie od 1948 do 1950 r., rezydentury MGB/MWD w Rangunie od 1951 do 1953 r. oraz rezydentury KGB w Jugosławii od 1954 do 1958 r.; później m.in. ponownie rezydent KGB w Sztokholmie od 1971 do 1975 r.
Kapiton Wiktorowicz PARFIONOW ^{c)} / ur. b. d. (b. d.), zm. b. d. [b. d.]/ b. d. [b. d.]	11.1964–1969	b. d.
Jewgienij Iwanowicz GIERGIEL ^{d)} / ur. 15.06.1922 (b. d.), zm. b. d. [b. d.]/ b. d. [b. d.]	p.o. 1969– 1970	jednocześnie zastępca rezydenta KGB w Sztokholmie od około 1967 do 1970 r.; uprzednio m.in.: oficer rezydentury KGB w Wellington od 1956 do 1961 r. oraz rezydentury KGB w Sztokholmie od 1964 do około 1967 r.; później m.in. rezydent KGB w La Valetta od 04.1982 do 1989 r.

Dmitrij Andriejewicz SWIETANK ^{e)} / ur. b. d. (b. d.), zm. b. d. [b. d.]/ b. d. [b. d.]	p.o. 1970– 1971	jednocześnie zastępca rezydenta KGB w Sztokholmie od około 1970 do 1973 r.; uprzednio m.in. oficer rezydentury KGB w Londynie od 1961 do 1964 r., później m.in. zastępca naczelnika 3. Wydziału (brytyjsko--skandynawskiego) Pierwszego Zarządu Głównego KGB od 1976 do 1981 r.
Nikołaj Wiktorowicz STACKIEWICZ ⁹⁾ / zob. w tabeli powyżej	1971–1975	zob. w tabeli powyżej
Lew Nikołajewicz SZAPKIN ⁹⁾ / ur. 1930 (b. d.), zm. b. d. [b. d.] / płk [gen. mjr (ok. 1978)]	1975–1978	uprzednio m.in. oficer rezydentury KGB w Wiedniu od 1958 do 11.1964 r. oraz zastępca rezydenta KGB w Wiedniu od 11.1964 do poł. 1965 r.; później m.in. zastępca naczelnika Pierwszego Zarządu Głównego KGB od 1978 do 01.1991 r. oraz rezydent KGB w Wiedniu od 01. do 05.1991 r.
Władimir Piotrowicz KORIECKI ^{h)} / ur. b. d. (b. d.), zm. b. d. [b. d.]/ b. d. [b. d.]	1978–1982	uprzednio m.in. oficer rezydentury KGB w Paryżu od 1957 do 1961 r. oraz rezydentury KGB w Brukseli od 1965 do 1971 r.
Nikołaj Siergiejewicz SIELIWIERSZTOW ⁹⁾ / ur. 12.04.1931 (b. d.), zm. b. d. [b. d.]/ płk [jw.]	1982–1987	uprzednio m.in. oficer rezydentury KGB w Sztokholmie od 05.1980 do 1982 r.
Igor Leonidowicz NIKIFOROW ⁹⁾ / ur. b. d. (b. d.), zm. b. d. [b. d.]/ płk/gen. mjr [b. d.]	1987–09.1991	b. d.

Źródła:

^{a)} C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story of Its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev*, London 1990, Hodder & Stoughton, s. 661; К. Дегтярёв, А. Колпакиди, *Внешняя разведка СССР*, Москва 2009, Эксмо, s. 302; А. Шевякин, *Система безопасности СССР (1945–1991). Структура. Функции. Руководство*, Москва 2010, Раменская типография, s. 17; *Разведка и контрразведка в лицах. Энциклопедический словарь российских спецслужб*, А. Диденко (red.), Москва 2002, «Русский мир», s. 70; *Soviet Citizens Engaged in Clandestine Operations Abroad*, w: J. Barron, *KGB. The Secret Work of Soviet Secrets Agents...*, s. 514; M. Parrish, *Soviet Security and Intelligence Organizations 1917–1990: A Biographical Dictionary and Review of Literature in English*, Westport–New York–London 1992, Greenwood Press, s. 618; *Directory of Soviet Of-*

officials, t. 1: *Personnel in the Communist Party, Government and Mass Organizations of the USSR and RSFSR*, August 1960, Department of State, Bureau of Intelligence and Research, s. 31.

^{b)} C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story...*, s. 661; К. Дегтярёв, А. Колпакиди, *Внешняя разведка СССР...*, s. 302; А. Шевякин, *Система безопасности СССР...*, s. 17; *Разведка и контрразведка в лицах...*, s. 467; *Soviet Citizens Engaged in Clandestine Operations Abroad*, w: J. Barron, *KGB. The Secret Work of Soviet Secrets Agents...*, s. 551; M. Parrish, *Soviet Security and Intelligence Organizations...*, s. 660; *Directory of Soviet Officials*, t. 1: *USSR and RSFSR*, Central Intelligence Agency, Directorate of Intelligence, BA 63–13, November 1963, s. B26; D. Jovius, *Sovjetspionage I Sverige...*, s. 51, 97.

^{c)} C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story...*, s. 661; К. Дегтярёв, А. Колпакиди, *Внешняя разведка СССР...*, s. 302; А. Шевякин, *Система безопасности СССР...*, s. 17; *Разведка и контрразведка в лицах...*, s. 379; M. Parrish, *Soviet Security and Intelligence Organizations...*, s. 650; *Revisions to Directory of Soviet Officials*, t. 1: *USSR and RSFSR*, Central Intelligence Agency, Directorate of Intelligence, A 66–5, February 1966, s. B25; tenze, *Revisions to Directory of Soviet Officials*, t. 1: *USSR and RSFSR*, Directorate of Intelligence, A 66–5, January 1968, s. B26.

^{d)} C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story...*, s. 661; К. Дегтярёв, А. Колпакиди, *Внешняя разведка СССР...*, s. 302; А. Шевякин, *Система безопасности СССР...*, s. 17; *Разведка и контрразведка в лицах...*, s. 112; *Soviet Citizens Engaged...*, s. 520; *Directory of Soviet Officials: National Organizations*, Central Intelligence Agency, Directorate of Intelligence, LDA 89–10149, February 1989, s. 56; D. Jovius, *Sovjetspionage I Sverige...*, s. 101.

^{e)} C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story...*, s. 661; O. Gordijewski, *Ostatni przystanek – egzekucja*, Warszawa 2001, Bellona, s. 165, 178, 216; К. Дегтярёв, А. Колпакиди, *Внешняя разведка СССР...*, s. 302; А. Шевякин, *Система безопасности СССР...*, s. 17; *Разведка и контрразведка в лицах...*, s. 443; *Soviet Citizens Engaged...*, s. 552; D. Jovius, *Sovjet spionage I Sverige...*, s. 101.

^{f)} C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story...*, s. 661; К. Дегтярёв, А. Колпакиди, *Внешняя разведка СССР...*, s. 302; А. Шевякин, *Система безопасности СССР...*, s. 17; *Разведка и контрразведка в лицах...*, s. 467; D. Jovius, *Sovjetspionage I Sverige...*, s. 51, 97.

^{g)} C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story...*, s. 661; К. Дегтярёв, А. Колпакиди, *Внешняя разведка СССР...*, s. 302; А. Шевякин, *Система безопасности СССР...*, s. 17; *Разведка и контрразведка в лицах...*, s. 549; M. Parrish, *Soviet Security and Intelligence Organizations...*, s. 656; K. Möchel, *Der geheime Krieg der Agenten. Spionagedrehscheibe*, Hamburg 1997, Wien, Rasch und Röhring Verlag, s. 26; *Revisions to Directory of Soviet Officials*, t. 1: *USSR and RSFSR...* February 1966..., s. B18; *Revisions to Directory of Soviet Officials*, t. 1: *USSR and RSFSR...* January 1968..., s. B19; D. Jovius, *Sovjetspionage I Sverige...*, s. 147.

^{h)} C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story...*, s. 661; К. Дегтярёв, А. Колпакиди, *Внешняя разведка СССР...*, s. 302; А. Шевякин, *Система безопасности СССР...*, s. 17; *Разведка и контрразведка в лицах...*, s. 244; M. Parrish, *Soviet Security and Intelligence Organizations...*, s. 638; *Soviet Citizens Engaged in Clandestine Operations Abroad*, w: J. Barron, *KGB. The Secret Work of Soviet Secrets Agents...*, s. 527.

ⁱ⁾ C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story...*, s. 661; К. Дегтярёв, А. Колпакиди, *Внешняя разведка СССР...*, s. 302; А. Шевякин, *Система безопасности СССР...*, s. 17; *Разведка и контрразведка в лицах...*, s. 445; *Directory of Soviet Officials: National Organizations...* February 1989..., Central Intelligence Agency, s. 59; G. Haglund, *Sweden subverts its secret service*, „Executive Intelligence Review” z 19 VIII 1988 r, t. 15, nr 33, s. 57.

^{j)} C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story...*, s. 661; К. Дегтярёв, А. Колпакиди, *Внешняя разведка СССР...*, s. 302; А. Шевякин, *Система безопасности СССР...*, s. 17; *Разведка и контрразведка в лицах...*, s. 357; M. Parrish, *Soviet Security and Intelligence Organizations...*, s. 648; G. Haglund, *Sweden subverts...*, „Executive Intelligence Review” z 19 VIII 1988 r, t. 15, nr 33, s. 57.

2. Finlandia

Republika Finlandii jako państwo bezpośrednio sąsiadujące ze Związkiem Radzieckim (1313 km wspólnej linii granicznej), a geopolitycznie (pomimo wprowadzenia modelu ustrojowego opartego na klasycznej demokracji parlamentarnej w stylu zachodnim) postrzegane nawet jako przynależne do strefy bezpieczeństwa ZSRR, stała się w okresie zimnej wojny nie tylko jego głównym partnerem politycznym, handlowym i jedynym kooperantem wojskowym w regionie¹⁵, lecz także najintensywniej penetrowanym przez wywiad KGB krajem skandynawskim¹⁶.

Główną bazą Komitetu w Finlandii była legalna rezydentura ulokowana w budynku ambasady (do lipca 1954 r. posiadającej jeszcze status misji dyplomatycznej) Związku Radzieckiego w Helsinkach przy ul. Tektaankatu 1B. Do celów operacyjnych wykorzystywano także pomieszczenia konsulatów generalnych ZSRR w Turku (od 1966 r.) i w Mariehamn (na wyspie Aland) oraz biura helsińskiej misji handlowej¹⁷.

Według danych zachodnich służb specjalnych liczba kadrowych funkcjonariuszy obu formacji radzieckiego wywiadu na terenie Finlandii od lat 60. XX w. dynamicznie wzrastała i pomiędzy 1962 a 1978 r. zwiększyła się niemal o 300 proc. (zob. tabela 4). Pod koniec lat 70. XX w. liczba oficerów KGB i GRU zrównała się nawet z liczbą funkcjonariuszy fińskiego kontrwywiadu cywilnego SuPo [Suojelupoliisi], liczącego wówczas około 100 osób, po czym ustabilizowała się na tym poziomie do chwili zakończenia zimnej wojny.

¹⁵ C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story...*, s. 434, 571; O. Kalugin, F. Montaigne, *Spy Master: My 32 Years in Intelligence And Espionage Against the West*, London 1994, Smith Gryphon, s. 169–170; Д.И. Орехов, *Оперативное направление: Финляндия*, Санкт-Петербург 2007, s. 268; M. Lappi, S. Lappi, *Yrjö Keinonen – suomalainen sotilas*, Jyväskylä 2000, Gummeruksen, s. 92.

¹⁶ *История внешней политики СССР*, t. 2..., s. 715; „USSR Facts & Figures Annual” 1978, t. 2, s. 85; *Europa Year Book 1963*, t. 1..., s. 419; „USSR Facts & Figures Annual” 1979, t. 3, s. 17; R.M. Slusser, J.F. Triska, *A Calendar of Soviet Treaties 1917–1957...*, s. 239; G. Ginsburgs, R.M. Slusser, *A Calendar of Soviet Treaties 1958–1973...*, s. 373; V.I. Punasalo, *The Reality of ‘Finlandisation’: Living under the Soviet shadow*, London 1978, Institute for the Study of Conflict, s. 11.

¹⁷ O. Калугин, *Процай, Лубянка!*, Москва 1995, Олимп, s. 225; P. Klerks, *Security services in the EC...*, w: *Statewatching the new Europe...*, s. 72; J. Larecki, *Wielki leksykon służb specjalnych świata...*, s. 647.

Tabela 4. Liczba oficerów Pierwszego Zarządu Głównego KGB operujących z legalnych rezydentur na terytorium Finlandii w latach 1962–1991.

Stan na rok	Łączny stan liczebny radzieckiego korpusu dyplomatycznego, konsularnego i misji handlowych (wraz z personelem pomocniczym), akredytowanych w Finlandii, a także radzieckich przedstawicielstw prasowych, linii lotniczych oraz biur turystycznych (źródła)	Liczba pracowników korpusu dyplomatycznego (źródła)	W tym		
			łączna liczba oficerów KGB i GRU (źródła)	liczba oficerów KGB – byłych funkcjonariuszy Pierwszego Zarządu Głównego (źródła)	liczba oficerów KGB według szacunków zachodnich służb specjalnych (źródła)
1961	148 ^{a)}	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.
1962	b. d.	b. d.	28 ^{b)}	b. d.	b. d.
1972	219 ^{c)}	b. d.	54 ^{d)}	b. d.	b. d.
1975	b. d.	b. d.	b. d.	b. d., z czego 6 w ramach linii „X” ^{e)}	b. d.
1978	około 310 ^{f)}	b. d.	98 ^{g)}	b. d.	b. d.
1991	b. d.	50 ^{h)}	około 100, z czego 40 w samej ambasadzie ⁱ⁾	b. d.	b. d.

Źródła:

^{a)} *The Peacetime Strategy of the Soviet Union: Report of a Study Groupe of the Institute for the Study of Conflict*, London, September 1972–January 1973, s. 44.

^{b)} K. Rentola, *President Urho Kekkonen of Finland and the KGB*, w: *The Cold War and the Politics of History*, J. Aunesluoma, P. Kettunen (red.), Helsinki 2008, Edita Publ., s. 281.

^{c)} *The Peacetime Strategy of the Soviet Union...*, s. 43–44; P. Villemarest, *GRU...*, s. 102.

^{d)} *The Peacetime Strategy of the Soviet Union...*, s. 43; P. Villemarest, *GRU...*, s. 102.

^{e)} C. Andrew, V. Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive...*, s. 884.

¹⁾ V.I. Punasalo, *The Reality of 'Finlandisation': Living under the Soviet shadow*, London 1978, Institute for the Study of Conflict, s. 11.

²⁾ *KGB: Russia's Old Boychiks*, „Time” z 6.02.1978 r., s. 25.

³⁾ Y. Albats, *The State within State*, London 1994, I.B. Tauris, s. 222.

⁴⁾ Tamże; M. Lappi, S. Lappi, *Yrjö Keinonen – suomalainen sotilas*, Jyväskylä 2000, Gummeruksen, s. 92.

Ze szczytkowych danych odnoszących się do wyjątkowo licznej sieci osobowych źródeł informacji wywiadu KGB w Finlandii (powiększonej – jedynie w zakresie funkcjonowania linii „PR” – pomiędzy 1970 a 1981 r. z około 100 do około 160 agentów i zaufanych kontaktów) wynika, że większość z nich była uplasowana w szeroko rozumianej sferze politycznej¹⁸. W sierpniu 1963 r., półtora roku po eksfiltrowaniu przez CIA z Helsinek (w połowie grudnia 1961 r.) jednego z oficerów tamtejszej rezydentury Komitetu mjr. Anatolija Golicyna¹⁹, specjalny wysłannik SIS przekazał prezydentowi Urho Kekkonenowi²⁰ informacje (pozyskane z przesłuchań wspomnianego uciekiniera przeprowadzonych przez brytyjskie służby za zgodą CIA), z których wynikało, że wśród osób traktowanych przez wywiad KGB jako informatorzy byli tak wpływowi ówczesni politycy i funkcjonariusze państwowi, jak czołowi działacze SDP (Suomen sosialidemokraattisen puolueen – Fińskiej Partii Socjaldemokratycznej) – Emil Skog²¹ i Aarre Simonen²² – oraz były komendant fińskiej policji Erik Gabriellsson²³. Reakcja Kekkonena była symptomatyczna: niemal otwarcie zignorował on ostrzeżenia Brytyjczyków²⁴. Według profesora Kimmo Rentoli reakcja ta była jednak zrozumiała w obliczu coraz liczniejszych faktów wskazujących na poparcie tezy o quasi-agenturalnym charakterze znanych już opinii publicznej (od końca lat 80. XX w.) kontaktów łączących oficerów Komitetu z prezydentem Finlandii, który przez kilka dekad regularnie i niemal oficjalnie spotykał się z kolejnymi rezydentami KGB²⁵. Część

¹⁸ K. Rentola, *President Urho Kekkonen of Finland and the KGB*, w: *The Cold War and the Politics of History* J. Aunesluoma, P. Kettunen (red.), Helsinki 2008, Edita Publ., s. 285–286; C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story...*, s. 571; O. Kalugin, F. Montaigne, *Spy Master...*, s. 169–170.

¹⁹ Służył w kontrwywiadzie wojskowym NKGB/MGB, a od 1946 r. do 1961 r. był oficerem wywiadu zagranicznego MGB, KI, MWD i KGB. Zob. A. Golitsyn, *New Lies for Old: The Communist Strategy of Deception and Disinformation*, New York 1984, Dodd, Mead & Company, s. XIII–XIV.

²⁰ Urho Kekkonen (1900–1986), fiński lekkoatleta, działacz partyjny i państwowy. W latach 1950–1953 oraz 1954–1956 pełnił funkcję premiera, a pomiędzy 1956 r. a 1981 r. prezydenta Finlandii. Jeden z inicjatorów polityki „finlandyzacji”. Zob. J.C. Fredriksen, *Biographical Dictionary of Modern World Leaders 1900 to 1991*, New York 2004, Facts on File, s. 235.

²¹ Emil Skog (1897–1981), fiński działacz partyjny i państwowy. Pomiedzy 1947 a 1956 r. pełnił funkcję przewodniczącego SDP. Jednocześnie w tym samym czasie trzykrotnie sprawował funkcję ministra obrony. Zob. J. Seppinen, *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917–1991: Strategia Ja Toiminta*, Helsingissä 2006, Ajatus Kirjat, s. 449–450; Finland: 1900 och framåt: *Emil Skog* [online], <http://c-89-160-55-200.cust.bredband2.com/emil-skog> [dostęp: 19 VIII 2013].

²² Aarre Simonen (1913–1977), fiński działacz partyjny i państwowy. Od 1948 do 1970 r. z ramienia SDP sześciokrotnie pełnił funkcję ministra (m.in. pomiędzy 1948 a 1950 r. – funkcję ministra spraw wewnętrznych, a w 1954 r. oraz od 1966 do 1970 r. – ministra sprawiedliwości), w 1954 r. natomiast – wicepremiera. Zob. Finland: 1900 och framåt: *Aarre Simonen* [online], http://c-89-160-55-200.cust.bredband2.com/aarresimonen?i_h_word=Aarre+Edvard+Simonen [dostęp: 19 VIII 2013].

²³ Karl Erik Gabriellsson (ur. w 1903 r.), wysoki funkcjonariusz fińskiej policji. W latach 1946–1947 sprawował funkcję dyrektora generalnego fińskiej policji. Zob.: J. Seppinen, *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917–1991...*, s. 152; Aikaisemat poliisiylijohtajat [online], <http://www.poliisi.fi/poliisi/hallitus/home.nsf/pages/048ADFF6D23EFD1AC22576820033BAEE> [dostęp: 19 VIII 2013].

²⁴ K. Rentola, *President Urho Kekkonen...*, w: *The Cold War and the Politics...*, s. 282.

²⁵ Tamże, s. 271–288; J. Seppinen, *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917–1991...*, s. 448–450; C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story...*, s. 432–435, 571–572; O. Kalugin, F. Montaigne, *Spy Master...*,

historyków uważa takie kontakty za usprawiedliwione stanem wyższej konieczności w sytuacji, gdy w obliczu niemożności uzyskania realnej pomocy ze strony państw zachodnich Finlandia pozostała jednym z dwóch państw europejskich (oprócz Austrii), które po kapitulacji przed ZSRR nie zostały docelowo włączone do bloku radzieckiego i przez cały okres zimnej wojny zdołały zachować – mimo znalezienia się w strefie bezpieczeństwa „wielkiego brata” – relatywnie neutralny status²⁶.

Ponadto wśród informatorów łącznikowanych przez oficerów linii „PR”, których współpracę ujawniono po 1991 r., znaleźli się m.in.: aktywista Fińskiej Partii Agrarnej Risto Tammi (w latach 1970–1990)²⁷ oraz przemysłowiec Harri Hartvig (w latach mniej więcej 1950–1979)²⁸. Rosjanie dysponowali także licznymi źródłami informacji w kierownictwie dość popularnej w Finlandii i jednocześnie największej w regionie (liczącej w 1965 r. około 40 000 członków, a w 1977 r. około 43 000 członków)²⁹ Komunistycznej Partii Finlandii³⁰. Jej honorowy prezes, Ville Pessi³¹, zgodził się m.in. w 1977 r. udzielić oficerom KGB pomocy przy typowaniu spośród niejawnych członków KPF kandydatów na tzw. nielegalów³².

Stosunkowo niewiele cennych kontaktów pozyskali natomiast oficerowie pionu wywiadu naukowo-technicznego KGB. W 1975 r. aktywa linii „X” na terytorium Finlandii ograniczały się zaledwie do dwóch agentów³³. Jednym z nich była (w latach 1974–1979) inż. informatyki Eila Helin, zatrudniona w przemyśle chemicznym³⁴.

s. 169; В. Грушко, *Судьба разведчика*, Москва 1997, Международные отношения, s. 115. Kontakty z Kekkonem miał rozpocząć od września 1944 r. ówczesny rezydent NKGB w Helsinkach Jelisiej Sinicyn. O ich intensywności świadczy fakt, że tylko w 1958 r. Kekkonen odbył 11 prywatnych rozmów z ówczesnym rezydentem KGB Władimirem Żenichowem (nie licząc spotkań w większym gronie oraz kontaktów telefonicznych). Zob. K. Rentola, *President Urho Kekkonen...*, w: *The Cold War and the Politics...*, s. 278.

²⁶ C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story...*, s. 434–435.

²⁷ Risto Tammi (ur. 11 VII 1949 r.), aktywista polityczno-religijny. W latach 1970–1990 był aktywnym członkiem wielu organizacji politycznych (m.in. nazistowskich, ale i lewicowych) oraz religijnych (np. Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego i Świadców Jehowy). W późniejszym okresie przeszedł na islam. Zob.: P. Hietaneva, *Leader of Finnish Islamic Party says he was a Soviet spy*, „Helsingin Sanomat” z 31 X 2008 r. [online], <http://www.hs.fi/english/article/1135240796149> [dostęp: 19 VIII 2013].

²⁸ Harri Hartvig (1902–1979), fiński przedsiębiorca przemysłowy. Od około 1950 r. do 1979 r. członek zarządu Towarzystwa Przyjaźni Fińsko-Chińskiej. Zob. C. Andrew, V. Mitrokhin, *The World Was Going Our Way: The KGB and the Battle for the Third World*, New York 2005, Basic Books, s. 275, 552.

²⁹ Department of State, *World Strength of the Communist Party Organizations*, s. 9; „USSR Facts & Figures Annual” 1978, t. 2..., s. 109.

³⁰ K. Rentola, *President Urho Kekkonen...*, w: *The Cold War and the Politics...*, s. 282; J. Seppinen, *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917–1991...*, s. 449–450, 461; C. Andrew, V. Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive...*, s. 360; Д.И. Орехов, *Оперативное направление...*, s. 269–271.

³¹ Ville Pessi (1902–1983), fiński działacz partyjny. W latach 1944–1969 pełnił funkcję sekretarza generalnego Fińskiej Partii Komunistycznej, a od 1972 r. do 1983 r. był jej honorowym prezesem. Zob. B. Lazitch, M. Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern*, Stanford 1986, Hoover Institution Press, s. 359.

³² C. Andrew, V. Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive...*, s. 371. Ponadto za pośrednictwem Pessiego przekazywano na rzecz Komunistycznej Partii Finlandii pieniądze pochodzące od najwyższych rangą oficerów KGB z helsińskiej rezydentury (m.in. do jednego z takich spotkań, w którym uczestniczył ówczesny rezydent komitetu Jurij Woronin, doszło 29 VII 1964 r. w jednym ze stołecznych parków). Zob. Д.И. Орехов, *Оперативное направление...*, s. 271.

³³ C. Andrew, V. Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive...*, s. 884.

³⁴ Eila Helin (b. d. ur.), fińska informatyk. W latach 1973–1979 pracowała w helsińskiej centrali firmy chemicznej „Kemira Oy” na stanowisku informatyka-dokumentalisty. Skazana 18 III 1980 r. na cztery lata więzienia. Zob. J. Seppinen, *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917–1991...*, s. 481, 502–503, 514; W. Minnick, *Spies and Provocateurs. A Worldwide Encyclopedia of Persons Conducting Espionage and Covert Action 1946–1991*, Jefferson–London 1992, McFarland & Co., s. 93.

Mimo prowadzenia przez radzieckie służby specjalne działalności operacyjnej zakrojonej na szeroką skalę, liczba wydaleń oficerów KGB i GRU z terytorium Finlandii była najniższa w Europie Zachodniej (z wyjątkiem Luksemburga, Islandii, Irlandii i Austrii). Łącznie w latach 1954–1991 wydano z tego kraju do ZSRR jedynie cztery osoby, z których aż trzy były kadrowymi funkcjonariuszami Komitetu (zob. tabela 5). Fińskie władze, wbrew sugestiom ze strony SuPo, korzystały bowiem z możliwości wydalenia nader wstrzemięźliwie, mając świadomość nierównoprawnego statusu Finlandii wobec „wielkiego brata”³⁵. Z tego też powodu Helsinki chętnie wykorzystywano jako miejsce łącznikowania ważnych informatorów z krajów trzecich³⁶.

Tabela 5. Oficerowie radzieckiego wywiadu wydaleny z terytorium Finlandii w ramach wydaleń indywidualnych oraz ograniczonych zbiorowych latach 1954–1986.

Rok wydalenia	Liczba i tożsamość wydalonych oficerów KGB (data wydalenia)	Liczba i tożsamość wydalonych oficerów GRU	Liczba wydalonych oficerów KGB i GRU łącznie
1963	1 Iwan P. POŁOŻENCEW (1963)	1 Kim W. BORYSOW (1963)	2
1970	1 Wiaczesław TICHONOW	0	1
1978	1 Anatolij P. GRIGORIEW (05.1978)	0	1
Ogółem	3	1	4

Źródła:

Soviet Citizens Engaged in Clandestine Operations Abroad, w: J. Barron, *KGB. The Secret Work...*, s. 514, 542.

Expulsions of Soviet Officials 1986, w: *Congressional Record*, House of Representatives..., s. 16710–16713.

Д.И. Орехов, *Оперативное направление: Финляндия*, Санкт-Петербург 2007, s. 269–270.

Co najmniej czterech z sześciu zidentyfikowanych rezydentów KGB w Helsinkach już wcześniej służyło na terenie Finlandii (zob. tabela 6), w tym dwóch z nich (Michał Kotow oraz Wiktor Władimirow) aż dwukrotnie kierowało miejscową rezydenturą. Poza Władimirowem, który zdecydowanie najdłużej stał na czele wspomnianej placówki (łącznie około ośmiu lat) do szefów z dość dużym stażem w fińskiej stolicy należeli także: Michał Kotow, Władimir Żenichow i Feliks Karasjew (po około sześć lat). Z kolei najkrócej przebywał tam w charakterze rezydenta Jurij Woronin (około dwóch lat). W późniejszym czasie najwyżej z nich awansował Kotow, który objął stanowisko zastępcy naczelnika Pierwszego Zarządu Głównego. Władimirowowi natomiast powierzono w centrali pieczę nad jednym z zarządów (zob. tabela 6).

³⁵ K. Rentola, *President Urho Kekkonen...*, w: *The Cold War and the Politics of History...*, s. 279.

³⁶ C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story...*, s. 528, 569.

Tabela 6. Wykaz rezydentów KGB w Helsinkach w latach 1954–1991.

Imiona i nazwisko (źródła)/ data urodzenia (miejsowość) i śmierci [narodowość]/ stopnie wojskowe w okresie sprawowania funkcji [najwyższy osiągnięty stopień wojskowy]	Okres pełnienia funkcji	Inne funkcje pełnione podczas służby w organach bezpieczeństwa po 1945 r.
Michaił Grigorjewicz KOTOW ^{a)} / ur. 1918 (b. d.), [rosyjska]/ płk [gen. mjr (9.12.1964)]	03.195–1957	uprzednio m.in.: rezydent NKGB/ MGB/KI w Helsinkach od 1945 do 1950 r. oraz ponownie rezydent MWD w Helsinkach od 1953 do 03.1954 r.; później m.in.: zastępca naczelnika Pierwszego Zarządu Głównego KGB od początku 1958 do 03.1968 r., szef Przedstawicielstwa KGB w Pradze od 03.1968 do 03.1970 r., ponownie rezydent KGB w Helsinkach od 09.1971 do końca 1974 r. oraz naczelnik Zarządu „R” (ds. planowania operacyjnego) Pierwszego Zarządu Głównego KGB od 1975 do początków 1980 oraz od połowy 1980 do 1986 r.
Władimir Wasiljewicz ŻENICHOW ^{b)} / ur. 27.07.1918 (b. d.), zm. b. d. [b. d.]/ mjr [płk]/	1957–1962	później m.in. oficer Przedstawicielstwa KGB ds. wywiadu w Pradze od około 1970 do około 1975 r.
Jurij Nikołajewicz WORONIN ^{c)} / ur. b. d. (b. d.), zm. b. d. [b. d.]/ płk [jw.]	1962– 08.1964	uprzednio m.in.: oficer rezydentury KGB w Helsinkach od 1954 do 1958 r. oraz zastępca rezydenta KGB w Helsinkach od 1960 do 1962 r., później m.in.: rezydent KGB w Londynie od 1967 do poł. 1971 r. oraz naczelnik 3. Wydziału (brytyjsko-skandynawskiego) Pierwszego Zarządu Głównego KGB od połowy 1971 do 09.1971 r.
Władimir Sewastjanowicz STIEPANOW ^{d)} / ur. 21.03.1927 (Kondopoga), zm. b. d. [karelska]/ płk [jw.]	13.08.1964– 7.10.1970	później ambasador ZSRR w Finlandii – od 12.1973 do 06.1979 r.

Wiktor Michajłowicz WŁADIMIROW ^{a)} / ur. 17.10.1922 (b. d.), zm. 17.02.1995 [rosyjska]/ płk [gen. mjr]	7.10.1970– 18.09.1971	uprzednio m.in. oficer rezydentury KGB w Helsinkach od 01.1955 do 08.1960 r. oraz naczelnik Wydziału „W” (ds. dywersji) Pierwszego Zarządu Głównego KGB od końca 1965 do 09.1970 r.; później m.in.: naczelnik 12. Wydziału (ds. operacji z pozycji kraju) od 1972 do końca 1977 r., ponownie rezydent KGB w Helsinkach od końca 1977 do 1984 r. oraz naczelnik Zarządu „RT” (ds. operacji z pozycji kraju) Pierwszego Zarządu Głównego KGB od 1985 do 1991 r.
Michaił Grigorjewicz KOTOW ^{b)} / zob. w tabeli powyżej	09.1971– koniec 1974	zob. w tabeli powyżej
b. d.	b. d.	b. d.
Wiktor Michajłowicz WŁADIMIROW ^{a)} / zob. w tabeli powyżej	koniec 1977–1984	zob. w tabeli powyżej
b. d.	b. d.	b. d.
Feliks Dmitrijewicz KARASJEW [nazwisko operacyjne: SUTYRIN] ^{b)} / ur. 05.1929 (b. d.), zm. b. d. [b. d.]/ płk [b. d.]	04.1985– 10.1991	uprzednio m.in. oficer rezydentury KGB w Helsinkach od 1963 do około 1967 r. i od 1974 do 1978 r.

Źródła:

^{a)} A. Колпакиди, Д. Прохоров, *Внешняя разведка России*, Санкт-Петербург–Москва 2001, Нева-Олма-Пресс, s. 260; К. Дегтярёв, А. Колпакиди, *Внешняя разведка СССР*, Москва 2009, Эксмо, s. 301, 466–467; А. Шевякин, *Система безопасности СССР...*, s. 17; J. Seppinen, *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917–1991: Strategia Ja Toiminta*, Helsingissä 2006, Ajatus Kirjat, s. 449; *Les «résidents» du KGB en Finlande* [online], http://lemondedurensignement.hautetfort.com/services_secrets_sovietiques_et_russes [dostęp: 21 VIII 2013]; *Soviet Citizens Engaged in Clandestine Operations Abroad*, w: J. Barron, *KGB. The Secret Work...*, s. 528.

^{b)} J. Seppinen, *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917–1991...*, s. 205, 449; Д. Прохоров, О. Лемехов, *Перебежчики. Заочно расстреляны*, Москва 2001, Вече-Арна-АиФ, s. 220; A. Golitsyn, *New Lies for Old: The Communist Strategy of Deception and Disinformation*, New York 1984, Dodd, Mead & Company, s. 55, 282; D. Wise, *Molehunt: The Secret Search for Traitors That Shattered the CIA*, New York 1992, Random House, s. 5; G. Brook-Shepherd, *The Storm Birds: Soviet Post-War Defectors*, London 1988, Wedidenfeld & Nicolson, s. 165; C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story...*, s. 433; C. Andrew, V. Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive...*, s. 3; *Directory of Soviet Officials*, t. 1... August 1960..., Department of State, s. 27; Archív Ústavu pamäti národa [AÚPN], Fond Ján Langoš, brak sygn., *Rozvědka KGB v štátnom aparáte ZSSR*, 1990 r., příloha č. 1, k. 36.

^{c)} K. Rentola, *President Urho Kekkonen of Finland and the KGB*, w: *The Cold War and the Politics of History*, J. Aunesluoma, P. Kettunen (red.), Helsinki 2008, University of Helsinki, s. 281; *Les «résidents» du KGB en Finlande* [online], http://lemondedurensignement.hautetfort.com/services_secrets_sovietiques_et_russes [dostęp: 21 VIII 2013]; J. Seppinen, *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917–1991...*, s. 410; *Soviet Citizens Engaged...*, s. 557; C. Andrew, *The Defence of the Realm: The Authorized History of MI5*, London 2009, Allen Lane, s. 571–574; C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story...*,

s. 515, 659; C. Andrew, V. Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive...*, s. 538.

^{d)} J. Seppinen, *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917–1991...*, s. 297, 452; *Revisions to Directory of Soviet Official*, t. 1: *USSR and RSFSR...* February 1966..., Central Intelligence Agency, s. B20; *Revisions to Directory of Soviet Officials*, t. 1: *USSR and RSFSR...* January 1968..., Central Intelligence Agency, s. B21; O. Калугин, *Процай, Лубянка!*, Москва 1995, Олимп, s. 224.

^{e)} J. Seppinen, *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917–1991...*, s. 282, 375, 389, 454–457; A. Колпакиди, Д. Прохоров, *Внешняя разведка России...*, s. 189; К. Дегтярёв, А. Колпакиди, *Внешняя разведка СССР...*, s. 391; А. Колпакиди, *Ликвидаторы КГБ...*, s. 332–333; C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story...*, s. 433; O. Калугин, *Процай, Лубянка...*, s. 176, 225; AÚPN, Fond Ján Langoš, brak sygn., *Rozvědka KGB v štátnom aparáte ZSSR...*, příloha č. 1, k. 34; *Владимиров Виктор Михайлович* [online], http://shieldandsword.mozohin.ru/personnel/vladimirov_v_m.htm [dostęp: 7 XII 2012].

^{f)} J. Seppinen, *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917–1991...*, s. 389; К. Дегтярёв, А. Колпакиди, *Внешняя разведка СССР...*, s. 301; А. Колпакиди, Д. Прохоров, *Внешняя разведка России...*, s. 260; К. Дегтярёв, А. Колпакиди, *Внешняя разведка СССР...*, s. 301, 466–467.

^{g)} J. Seppinen, *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917–1991...*, s. 454–457; А. Колпакиди, Д. Прохоров, *Внешняя разведка России...*, s. 189; К. Дегтярёв, А. Колпакиди, *Внешняя разведка СССР...*, s. 391; C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB: The Inside Story...*, s. 433, 571; *Les «résidents» du KGB en Finlande* [online], http://lemondedurensignement.hautetfort.com/services_secrets_sovietiques_et_russes [dostęp: 21 VIII 2013].

^{h)} K. Rentola, *President Urho Kekkonen of Finland and the KGB*, w: *The Cold War...*, s. 289; J. Seppinen, *Neuvostotiedustelu Suomessa 1917–1991...*, s. 540, 638, 646; *Directory of Soviet Officials: National Organizations...* February 1989..., Central Intelligence Agency, s. 51; H. Hellman, *Who remembers 2nd Secretary Ivanov? The Russian First Deputy Prime Minister spent six years in Helsinki in the 1980 s*, „Helsingin Sanomat” z 1 IV 2007 r. (International Edition), s. 1; Д.И. Орехов, *Оперативное направление...*, s. 272.

Większość działań realizowanych w latach 1954–1991 poprzez legalne rezydentury Pierwszego Zarządu Głównego KGB na terytorium Szwecji i Finlandii ogniskowała się wokół pozyskiwania informacji wywiadowczych od różnych kategorii informatorów. Nieco odmienny status obu krajów oraz ich specyfika miały wpływ na różnice dotyczące zasadniczych kierunków pracy na ich terenie. W przypadku Finlandii, postrzeganej na Kremlu jako kraj znajdujący się w radzieckiej strefie bezpieczeństwa, koncentrowano się na monitorowaniu bieżącej aktywności fińskiego establishmentu politycznego w celu wczesnego wykrycia ewentualnych inicjatyw zmierzających do podważenia istniejącego status quo, a w razie potrzeby podjęcia skutecznych kroków uniemożliwiających ich realizację (co prowadziło do znacznej rozbudowy linii „PR”). Z kolei w Szwecji, z uwagi na jej bliskie kontakty z państwami zachodnimi oraz na jej największy potencjał wojskowy spośród wszystkich państw skandynawskich, większe znaczenie miało rozpoznanie tamtejszych sił zbrojnych, także ze względu na możliwości pozyskiwania w ten sposób wartościowych informacji o krajach NATO (co relatywnie wzmocniło pozycję GRU). Dodatkowo w powiązaniu z odmiennymi warunkami pracy operacyjnej powodowało to, że liczba oficerów wywiadu KGB i GRU prowadzących działania z terenu miejscowych rezydentur była w Finlandii o około 25–65 proc. wyższa niż w Szwecji, przy czym jeszcze większe były dysproporcje, jeśli chodzi o osobowe źródła informacji.

Ponad 100 oficerów obu radzieckich formacji wywiadowczych operujących na terenie Szwecji i Finlandii od drugiej połowy lat 70. XX w. oraz około 200 działających na

ich rzecz informatorów świadczyło o dużym znaczeniu obu państw jako obszarów działań operacyjnych KGB i GRU. Większość z tych działań realizowano z terenu legalnych rezydentur Komitetu.

Abstrakt

Przez cały okres zimnej wojny, w tym także w dobie poststalinowskiej, Finlandia i Szwecja, deklarujące swoją neutralność, niezmiennie pozostawały ważnymi celami dla radzieckich służb wywiadowczych. Specyfika obu państw – postrzeganych na Kremlu, mimo ich oficjalnego statusu, jako kraje przynależne do przeciwnych stref bezpieczeństwa – bezpośrednio wpływała na zasadnicze kierunki działań wywiadowczych prowadzonych na ich terenie za pośrednictwem legalnych rezydentur Pierwszego Zarządu Głównego (ds. wywiadu zagranicznego) KGB w latach 1954–1991. Większość zadań realizowanych przez te rezydentury ogniskowała się wokół pozyskiwania informacji wywiadowczych. Jednak o ile w przypadku Finlandii koncentrowano się na monitorowaniu bieżącej aktywności fińskiego establishmentu politycznego w celu wczesnego wykrycia ewentualnych inicjatyw zmierzających do podważenia korzystnego dla Związku Radzieckiego status quo, o tyle w Szwecji, ze względu na jej znaczący potencjał wojskowy, najwięcej uwagi poświęcano rozpoznaniu tamtejszych sił zbrojnych. Od lat 70. XX w. na terytorium obu krajów operowało ponad 100 oficerów KGB i GRU dysponujących około 200 osobowymi źródłami informacji.

Abstract

During the period of Cold War, including the post-Stalin era, Finland and Sweden which were declaring their neutrality, remained important targets for the Russian intelligence services. Characteristics of both of the countries – seen by Kremlin, despite their official status, as countries affiliated with opposite security barriers – directly influenced main directions of intelligence activities performed on their territory through the legal residencies of the First Chief Directorate of the Committee (for foreign intelligence) KGB in 1954-1991. Most of their activities were concentrated on gaining intelligence. In Finland they were focused mainly on monitoring current activity of the Finnish political establishment in order to early detect possible initiatives to undermine profitable to Soviet Union's status quo, whereas in Sweden, due to its significant military potential, attention was drawn mainly to recognize their armed forces. Since the 70s of the XX century, on the territory of both countries, over 100 KGB and GRU officers were active and they had over 200 sources.